

STEFAN ZWEIG

SATRANÇ

UZUN ÖYKÜ

Stefan Zweig
SATRANÇ

Can Yayınları

25. Yıl Kitapları: 18

Schachnovelle, Stefan Zweig

© Stefan Zweig, 1941

© Can Sanat Yayınları Ltd. Şti., 1995

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Williams Verlag Ag, Zürich
aracılığıyla alınmıştır.

ciltli, şömizli özel baskı

1. basım: Mart 2007

Yayına Hazırlayan: Şebnem Sunar

Kapak ve Kitap Tasarımı: Erkal Yavi

Uygulama: Gülay Yıldız

Düzeltili: Fulya Tükel

Kapak Baskı: Çetin Ofset

İç Baskı: Özal Matbaası

Cilt: Derya Mücellit

ISBN 978-975-07-0739-1

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM, DAĞITIM, TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.

Hayriye Caddesi No. 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax: 252 72 33

<http://www.canyayinlari.com>

e-posta: yayinevi@canyayinlari.com

Stefan Zweig
SATRANÇ

UZUN ÖYKÜ

Almanca aslından çeviren
AYÇA SABUNCUOĞLU

CAN YAYINLARI

CAN YAYINLARI 25. YIL KİTAPLARI

- ZORBA / Nikos Kazancakis (1982)
KIZ ÖPME KUYRUU / Nazlı Eray (1982)
SIDDHARTHA / Hermann Hesse (1983)
ŞEKER PORTAKALI / J. M. Vasconcelos (1983)
OTUZ BEŞ YAŞ / Cahit Sıtkı Tarancı (1983)
GÜLIBİK - DÜNYANIN BÜTÜN KEDİLERİ / Çetin Öner (1983, 2005)
YÜZYILLIK YALNIZLIK / Gabriel García Márquez (1984)
SEVGİLİ / Marguerite Duras (1985)
GÜLÜNÜN SOLDUĞU AKŞAM / Erdal Öz (1986)
GÜLÜN ADI / Umberto Eco (1986)
KOKU / Patrick Süskind (1987)
CHARLIE'NİN ÇİKOLATA FABRİKASI / Roald Dahl (1989)
UÇURTMAYI VURMASINLAR / Feride Çiçekoğlu (1990)
PEYGAMBERİN SON BEŞ GÜNÜ / Tahsin Yücel (1992)
UZAK NOKTALARA DOĞRU / Cemil Kavukçu (1995)
YÜREĞİNİN GÖTÜRDÜĞÜ YERE GİT / Susanna Tamaro (1996)
SİMYACI / Paulo Coelho (1996)
SATRANÇ / Stefan Zweig (1997)
KÜÇÜK KARA BALIK - BİR ŞEFTALİ BIN ŞEFTALİ / Samed Behrengi (1999, 2000)
SICAK KÜLLERİ KALDI / Oya Baydar (2000)
HAYVAN ÇİFTLİĞİ / George Orwell (2001)
YANILSAMALAR KİTABI / Paul Auster (2002)
BENDEN SELAM SÖYLE ANADOLU'YA / Dido Sotiriyu (2002)
VANILYA KOKULU MEKTUPLAR / Sevim Ak (2002)
PİTİRCİK: BİLİNMEYEN ÖYKÜLERİ 1 / Gosciny ve Sempé (2006)

Stefan Zweig, 1881 yılında Viyana'da doğdu. Babası varlıklı bir sanayiciydi. Avusturya, Fransa ve Almanya'da öğrenim gördü. Savaş karşıtı kişiliğiyle dikkat çekti. 1919-1934 yılları arasında Salzburg'da yaşadı, Nazilerin baskısı yüzünden Salzburg'u terk etmek zorunda kaldı. 1938'de İngiltere'ye, 1939'da New York'a gitti, birkaç ay sonra da Brezilya'ya yerleşti. Önceleri Verlaine, Baudelaire ve Verhaeren çevirileriyle tanındı, ilk şiirlerini ise 1901 yılında yayınladı. Çok sayıda deneme, öykü, uzun öykü ve romanın yanı sıra büyük bir ustalıkla kaleme aldığı yaşamöyküleriyle de ünlüdür. Psikolojiye ve Freud'un öğretisine duyduğu yoğun ilgi, Zweig'in derin karakter incelemelerinde ifade bulur. Özellikle tarihsel karakterler üzerinde yazdığı yorumlar ve yaşamöyküleri, psikolojik çözümler bakımından son derece zengindir. Zweig, Avrupa'nın içine düştüğü siyasi duruma dayanamayıp 1942 yılında Brezilya'da karısıyla birlikte intihar etti.

Ayça Sabuncuoğlu, 1972'de İstanbul'da doğdu. Avusturya Lisesi'ni ve Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Reklam yazarlığı ve kitap editörlüğü yaptı. Bazı çevirileri: *Satranç* (Stefan Zweig), *Dokuz Buçukta Bilardo* (Heinrich Böll), *Umut Tarlaları* (José Saramago), *Birbirimiz Olmadan* (Martin Walser), *Aşkın Üç Harfi* (Nial Williams), *Gözbağının*

Satranç Tahtasında Bir Avrupalı

Satranç herhalde bugüne kadar başka herhangi bir oyundan çok daha fazla ilgi çeken ve hakkında pek çok şey yazılan tek oyun olsa gerektir. Bu konudaki ilk yapıtların 11. ya da 12. yüzyıla dayanan ve satranca ilişkin problemlerin açıklandığı el yazmaları olduğu sanılmaktadır. Bu tarihten günümüze kadar satranca ilişkin literatür, problem açıklamaları ya da problem derlemeleriyle sınırlı değildir. Edebiyatın da ilgi alanına giren bir motiftir satranç, bu açıdan ele alındığında, pek çok ünlü yazarın yapıtının da konusudur. Sözgelimi Gustav Meyrink'in *Golem'i*, Elias Canetti'nin *Körleşme'si*, Samuel Beckett'in *Murphy'si*, Vladimir Nabokov'un *Lujin Savunması* ve hiç kuşkusuz, Stefan Zweig'in *Satranç'ı* bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Bununla birlikte biraz daha yakından bakıldığında, Zweig'in 1938–1941 arasında, sürgün yaşamındaki son durağı Brezilya'da yazdığı ve 1942'de Buenos Aires'te yayınladığı *Satranç*, simgeselliği ve çok boyutluluğuyla bunların arasından kendiliğinden sıyrılır. Her şeyden önce bir son yapıttır *Satranç*, Zweig'in edebiyata vedasıdır, ama aynı zamanda yaşama da bir vedadır, eşi Lotte'yle birlikte 1942 yılının 22 Şubat günü intihar etmeden önce, tamamladığı son yapıttır.

Yapıt, gerilim düzeyi gittikçe artan yapısıyla bile bir dram olma özelliğini taşır. Bu gerilim, yazarın ustası olduğu yazımsal bir tür olarak uzun öykünün en önemli niteliğini yansıtırsa da, *Satranç* söz konusu olduğunda, aslında kaynağını bambaşka bir yerde bulur ve Nazi döneminde Zweig'ın politik tavrı hakkında biraz da alelacele varılan bir karara karşı yazarın duruşunu yansıtır. Bu tepki, özellikle de sürgündeki çağdaşları tarafından Nazi rejimine karşı net bir politik tavır almamakla, hatta kimilerince işbirlikçi olmakla suçlanan Stefan Zweig'ın yapıtlarında da sık sık karşımıza çıkan, şeylere ve olaylara mesafeye yaklaşan gözlem alışkanlığından ileri gelir. Gerçekten de gözle görülür, eylemlilikle ölçülebilir bir direniş değildir Zweig'ın direnişi, daha çok örtük bir direniş olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla Zweig'ın duruşu aslında birbirine karşıt iki kutup arasında yer alır: Bir yanda yalnızca Almanya'da değil, dünyanın dört bir yanında kitlesel kıyımlarıyla Nazi rejimi yer alırken, öte yanda sürgünde var olabilmeye ilişkin korku ve kuşkular vardır.

Büyük bir uçurumdur bu ve belki de Zweig'ın yaşamını ve yapıtlarını belirleyen tam olarak budur. 1900'lü yılların başından itibaren Avrupa'nın her köşesine yaptığı seyahatlerin yanı sıra Rainer Maria Rilke, August Rodin, Romain Rolland, Paul Verlaine ve daha pek çoklarıyla kurduğu dostluklar, Zweig'ın Avrupalılık bilincini geliştiren en temel unsurlar olmuştur. Bununla birlikte 1. Dünya Savaşı öncesinde bütün Avrupa'nın geleceğini belirleyen gerilim, Zweig'ın varoluşunda da kendine yer bulur: Zweig bir yanıyla vatansever bir tutum içindedir bu dönemde. Bir yandan vatansever duyguların ağır bastığı yazılar yazarken ve daha savaş patlak verir vermez, Savaş Bakanlığı'nda çalışmak için gönüllü olurken, özel yaşamında çok daha farklı bir tutum ser-

gilemekte, ulusal coşkuyla hareket etmenin yarattığı kuşkularını dile getirmektedir. Bu kuşkular en çok dostlarına, özellikle de pasifist eğilimlerinde büyük rol oynayan Romain Rolland'a yazdığı mektuplarda ortaya çıkar. Bu yanıyla, 1. Dünya Savaşı yılları Stefan Zweig'in politik ve kişisel olarak nasıl tavır alacağı konusunda kararsız kaldığı yıllardır. Savaş karşıtı ve pasifist olarak nitelendirilebilecek *Jeremias*'ı yazarken, Savaş Bakanlığı'nın arşivinde gizli belgeleri elden geçirip düzenlemektedir Zweig. Değiş yerindeyse her iki tarafa da adamıştır kendini; vatanseverlik ile pasifizm arasında gidip gelen taraflardır bunlar. Savaş yılları boyunca Zweig'in net bir tavır takındığı tek bir şey vardır, o da Yahudilik meselesidir. İnanc konularında katı bir eğitim almamış olmasına ve o dönemlerde özellikle revaçta olan Siyonist eğilimleri daha en başından reddetmesine rağmen, Martin Buber'e yazdığı mektuplar, son kertede onun Yahudi cemaatine aidiyetinin birer göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Oysa savaşın sonu bu durumu değiştirecektir: "Bir nefretin çift taraflı ağırlığıyla yere serilmiş durumdayım ... savaşa neden olan Almanya'ya duyduğum nefret ve savaşın galibi olan Avusturya'daki Yahudilere duyduğum nefret," diye yazar Aralık 1918'de Romain Rolland'a ve hemen ardından şöyle devam eder:

"Benim gibi insanları yok edecekler, yaşamak için birazcık hava bile bırakmayacaklar. Peki nereye kaçmalı? Dünya bize kapılarını kapatacak, bense yabancı ve düşman olarak hor görüleceğim bir devletin tutsaklığında yaşamayı istemiyorum."¹

Bu öngörüsü doğru çıkacaktır. Bundan böyle Zweig, Hitler'in başa geçtiği 1933'e kadar düşünsel birliktelikte buluşan

¹ Romain Rolland'a mektup, Aralık 1918; alıntı için bkz. "Stefan Zweig. Leben und Werk", *Stefan Zweig. Ein Journal des S. Fischer Verlags und des Fischer Taschenbuch Verlags*, s. 5.

bir Avrupa ruhuna ilişkin konferanslarıyla uluslararası angajman yaratmaya çalışacaktır. 1933 yılında 27 Şubat'ı 28 Şubat'a bağlayan gece Reichstag yangınından kısa bir süre sonra konuştuğu yayıncısına, kitaplarının artık Almanya'da yayınlanabileceğinden kuşku duyduğunu söyler. "Sizin kitaplarınızı kim yasaklayabilir ki?" olur aldığı yanıt, ne de olsa Almanya aleyhinde tek bir kelime bile yazmamış, politik sayılabilecek hiçbir davranışta bulunmamıştır.¹ Oysa kitapları, bundan yalnızca birkaç ay sonra, 10 Mayıs 1933 tarihinde yakılanlar arasında yer alacaktır. Yine de bu tarihte bile Zweig'in tutumu ikirciklidir, dostları çoktan ülkeyi terk etmiş olsa da, o gitmek ve kalmak arasında tereddüt etmekte, hiç değilse olabildiğince uzun süre kalmak istemektedir: Böylece tercihini önce kalmaktan, sonra da mecburen gitmekten yana kullanır.

Zweig'in vedası *Satranç* işte böyle bir gerilimden beslenir. Sözün bittiği yerdir *Satranç*: Üstelik yalnızca Zweig için değil, yüzyıllardır kurduğu ve koruduğu değerleriyle bütün bir Avrupa için de bu böyledir. Satranç oyunu çerçevesinde birbiriyle asla uzlaşmayacak toplumsal değerleri, karşıt iki karakter Mirko Czentovic ile Dr. B aracılığıyla çökmekte olan bir dünyanın içine yerleştiren yapıt, kendi simgeselliği içinde, Avrupa kültürünün ve Avrupalılığın çöküşü olarak da yorumlanabilir. Böyle bakınca gerek yapıta adını veren satranç oyununun gerek Mirko Czentovic ile Dr. B örneğinde figürlerin diziliminin karşıt politik sistemleri temsil ettiği söylenebilir. Satranç şampiyonu Czentovic ikelliğiyle "küçük bir Hitler" modeli çizerken, gerek Gestapo gözetiminde bir otel odasına kapatıldığında gerek Czentovic karşısında bile, aslında hep kendine karşı oynayan ve "siyah olan ben ve

¹ Karş. "Incipit Hitler", *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers*, Frankfurt am Main 1992, s. 415.

.....

beyaz olan ben” olarak kişiliği ikiye bölünen Dr. B de yok olmaya mahkûm edilen bir dünyayı simgeler. Böyle bakınca, Dr. B. insancıl ve özgür bir yaşam biçimini temsil eden dünya görüşüyle, hiç kuşkusuz Zweig’ın kendini yansıttığı bir figürdür. Bu bakımdan *Satranç*, Stefan Zweig’ın şiddetin egemenliğine karşı koyamayan ve mat edilen özgürlüğü son bir kez daha ele aldığı yapıttır.

Şebnem Sunar

Ardmda (Siri Hustvedt).

Gece yarısı New York'tan kalkıp Buenos Aires'e gidecek olan büyük yolcu vapurunda, son saatin alışılmış telaşı ve koşuşturması yaşanıyordu. Karadakiler arkadaşlarını geçirmek için itişip kakışıyor, eğik kasketli telgrafçı çocuklar birtakım adlar bağıarak yolcu salonlarında oradan oraya koşturuyor, bavullar ve çiçekler sürüklenerek vapura yükleniyor, orkestra güvertede durup dinlenmeden çalarken çocuklar merdivenlerde merakla bir aşağı bir yukarı koşuyorlardı. Bu kargaşanın biraz ötesinde, gezinti güvertesinde bir tanıdıkla laflıyordum ki, yanı başımızda iki ya da üç kez keskin bir flaş patladı; tam kalkıştan önce gazeteciler ünlü birini soru yağmuruna tutuyor ve fotoğraflarını çekiyordu anlaşılan. Arkadaşım o tarafa bakıp gülümsedi. "Ender bulunan bir kuş düşmüş ağlarına, Czentovic." Bu açıklamanın üzerine ona anlamaz gözlerle bakmış olmalıyım ki, ekledi: "Mirko Czentovic, dünya satranç şampiyonu. Turnuva oyunlarıyla doğudan batıya bütün Amerika'yı bucak bucak dolaştı, şimdi de yeni zaferler kazanmak için Arjantin'e gidiyor."

Bu genç dünya şampiyonunu ve hatta ışık hızıyla

yükselmesiyle ilgili bazı ayrıntıları bile anımsadım o an; benden daha dikkatli bir gazete okuyucusu olan arkadaşım, bu ayrıntıları tamamlayan bir sürü gülünç hikâye biliyordu adamla ilgili. Bir yıl kadar önce beklenmedik bir çıkış yapan Czentovic'in adı Alehin, Capablanca, Tartakower, Lasker, Bogolyabov gibi en saygın ustalarla birlikte anılır olmuştu. 1922'de New York'taki satranç turnuvasında ortaya çıkan yedi yaşındaki mucize çocuk Rzecewski'den bu yana, adı sanı duyulmamış birinin anlı şanlı satranç loncasına girişi hiç bu kadar geniş yankı uyandırmamıştı. Çünkü Czentovic'in zihinsel özellikleri, böyle göz kamaştırıcı bir yükselmenin ipuçlarını kesinlikle vermemişti. Çok geçmeden bir söylenti yayıldı, bu satranç şampiyonu özel yaşamında herhangi bir konuşma sırasında bir tümceyi dilbilgisi yanlışı olmadan kuramıyordu ve kızgın meslektaşlarından birinin öfkeli bir alayla söylediğine göre, "her alanda evrensel bir kültürsüzlük içindeydi." Yoksul bir Slav Tuna gemicisi olan babasının ufacık kayığını bir gece bir tahıl gemisi ezdi, o sapa bölgenin papazı da o zamanlar on iki yaşında olan Mirko'ya acıyıp babasının ölümünden sonra onun bakımını üstlendi. İyi yürekli papaz canla başla uğraşıp ağzını bıçak açmayan, anlama güçlüğü çeken çocuğa köy okulunda öğrenemediği şeyleri evde özel dersler vererek öğretip açığını kapatmaya çalıştı.

Ama çabaları sonuçsuz kaldı. Mirko, kendisine yüz kez anlatılan harflere hâlâ boş boş bakıyordu; ağır işleyen beyninde, en basit ders konularıyla bile uğraşacak güç yoktu. On dört yaşındayken bile, hesap yapması gerektiğinde parmaklarından yardım alıyordu ve bir kitap ya da gazete okumak, yetişme çağındaki bu çocuk için daha da

çok çaba gerektiriyordu. Bu konuda Mirko'nun isteksiz ya da dik kafalı olduğu kesinlikle söylenemezdi. Ondan rica edilenleri karşı çıkmadan yapıyordu, su getiriyor, odun kırıyor, tarlada çalışıyor, mutfağı temizliyor ve insanları çileden çıkaran bir yavaşlıkla da olsa, verilen her görevi yerine getiriyordu, güvenilir bir çocuktu. Ama bu tuhaf oğlarda iyi yürekli papazın canını en çok sıkan şey, ilgisizlikti. Özel bir çağrı almadan hiçbir şey yapmazdı, hiçbir zaman soru sormazdı, başka oğlanlarla oynamaz ve bir şey ona açık bir dille buyurulmadığı sürece kendiliğinden bir uğraş aramazdı; Mirko ev işlerini bitirir bitirmez, çayır-daki koyunlar gibi boş boş bakarak odada kıpırdamadan oturur, çevresinde olanlara en ufak bir ilgi bile göstermezdi. Papaz akşamları uzun çiftçi piposunu tütürerek, her zamanki gibi jandarma çavuşuyla üç el satranç oynarken, sarı kafalı oğlan hiç ses çıkarmadan yanlarına çömelir ve ağırlaşmış gözkapaklarının altından, uyku akan ve kayıtsız gözlerle kareli tahtaya bakardı.

Bir kış akşamı, iki kafadar günlük oyunlarına dalmışken, köyün ana yolundan bu yana hızla yaklaşan bir kızağın küçük çanları duyuldu. Kasketi karla kaplı bir çiftçi telaşla içeri daldı, yaşlı annesi ölüm döşeğindeymiş, papaz da ona son ayinini yapmak için hemen gelmeliymiş. Papaz hiç duraksamadan onu izledi. Birasını daha bitirmemiş olan jandarma çavuşu, onları uğurlarken yeni bir pipo yaktı ve uzun konçlu, ağır çizmelerini giymeye hazırlanırken, Mirko'nun bakışlarının oyuna başlanmış satranç tahtasına nasıl dikildiğini ayırmıyordu.

"Ne o, oyunu tamamlamak mı istiyorsun?" dedi alaycı bir sesle, uykulu çocuğun tahtadaki tek bir taşı bile doğru oynamayı beceremeyeceğinden son derece emindi. Oğlan

çekinerek ona baktı, sonra başını salladı ve papazın yerine oturdu. On dört hamleden sonra jandarma çavuşu mat olmuştu ve yenilgisinin yanlışlıkla yaptığı dikkatsiz bir hamleden kaynaklanmadığını itiraf etmek zorunda kaldı. İkinci el de birinciden farklı olmadı.

“Vay canına!” diye şaşkınlıkla bağırdı papaz geri döndüğünde, iki bin yıl önce benzer bir mucizenin gerçekleştiğini, bir dilsizin birdenbire bilgelik dilini bulduğunu anlattı pek Incil okumayan jandarma çavuşuna. İlerlemiş saate karşın papaz, okuma yazma bilmeyen öğrencisine iki el oyun için meydan okumaktan kendini alamadı. Mirko onu da rahatlıkla yendi. Ağır ağır, düşünüp taşınarak, kararlı bir biçimde oynuyordu, geniş alnını tahtadan bir kez bile kaldırmadı. Ama karşı konulmaz bir kesinlik vardı oyununda; ileriki günlerde ne jandarma çavuşu ne de papaz ona karşı bir el kazanmayı başaramadılar. Öğrencisinin normalde yaşadığı zekâ geriliğini herkesten daha iyi bilecek durumda olan papaz, bu tek yanlı tuhaf yeteneğin daha çetin bir sınava ne kadar dayanabileceğini ciddi olarak merak etmeye başladı. Mirko’ya biraz olsun çekidüzen vermek için, saman sarısı fırça gibi saçlarını köy berberinde kestirdikten sonra, kızağına bindirip küçük komşu kente götürdü onu, ana meydandaki kafenin bir köşesinde tutkulu satranç oyuncularının toplandığını biliyordu, kendisi onlar kadar deneyimli değildi. Papaz, üzerine koyun kürkü, ayaklarına uzun konçlu çizmeler giymiş on beş yaşındaki saman sarısı saçlı, kırmızı yanaklı oğlanı kafeden içeri iterek soktuğunda, oturan toplulukta en ufak bir şaşkınlık bile uyanmadı; çocuk satranç masalarından birine çağrılana kadar, ürkek ürkek yere bakarak bir köşede dikildi. Mirko, iyi yürekli papazdan Sicilya

açılışı denen şeyi öğrenmediği için, ilk elde yenildi. İkinci elde en iyi oyuncuyla berabere kaldı. Üçüncü ve dördüncü elden başlayarak hepsini birer birer yendi.

Küçük bir Slav taşra kentinde heyecan uyandıran şeyler çok ender olur; bu nedenle bu köylü şampiyonun ortaya çıkışı orada toplanmış ileri gelenlerin gözünde hemen bir sansasyona dönüştü. Mucize çocuğun ertesi güne kadar kesinlikle kentte kalması gerektiğine oybirliğiyle karar verildi, böylece satranç kulübünün öteki üyeleri bir araya toplanabilecekti ve özellikle hasta bir satranç tutkunu olan yaşlı Kont Simczic'in şatosuna haber ulaştırılabilecekti. Yepyeni bir övünçle öğrencisine bakan, ama onun bu yeteneğini keşfetmekten duyduğu sevince karşın, görevi gereği yönetmesi beklenen pazar ayinini kaçırmak istemeyen papaz, yeni bir deneme için Mirko'yu orada bırakabileceğini söyledi. Genç Czentovic satranç topluluğunun hesabına otele yerleştirildi ve o akşam ilk kez bir klozet gördü. Ertesi pazar günü öğleden sonra satranç salonu tıklım tıklım doluydu. Dört saat kıpırdamadan satranç tahtasının önünde oturan Mirko, tek sözcük etmeden ve başını bile kaldırmadan oyuncularını birbiri ardına yendi; en sonunda eşzamanlı bir oyun oynanması önerildi. Eşzamanlı bir oyunda, tek başına farklı oyuncularla karşılaşması gerektiğini bu cahilin kafasına sokabilmek biraz zaman aldı. Ama Mirko bu göreneği kavrar kavramaz çabucak işe koyuldu, ağır, gıcırdayan ayakkabılarıyla yavaşça masa masa dolaştı ve en sonunda sekiz elden yedisini kazandı.

Böylece büyük tartışmalar başladı. Bu yeni şampiyon gerçek anlamda kentli olmamasına karşın, kentin yerel övüncü birden alevlendi. Harita üzerindeki varlığını şim-

diye dek pek kimsenin ayımsamadığı küçük kent, belki de ilk kez ünlü bir adamı dünyaya kazandırma onuruna ulaşabilecekti. Normalde yalnızca garnizon kabaresi için şantözler ve kadın şarkıcılar ayarlayan Koller adında bir menajer, bir yıllık parasal yardım sağlanırsa, Viyana'da tanıdığı büyük bir ustanın genç adama satranç sanatını öğretmesini sağlayabileceğini söyledi. Her gün satranç oynadığı altmış yıl boyunca bu kadar kayda değer bir rakiple hiç karşılaşmamış olan Kont Simczic, gerekli parayı hemen karşıladı. O gün gemici oğlunun şaşırtıcı yükselişi başladı.

Altı ay içinde Mirko satranç tekniğinin bütün sırlarını kavradı, bununla birlikte sonraları uzman çevrelerde çokça gözlenen ve alay edilen tuhaf bir yetersizliği vardı. Şöyle ki, Czentovic tek bir satranç oyununu bile ezbere –ya da uzmanların dediği gibi “kör”¹– oynamayı bir türlü beceremiyordu. Savaş meydanını imgelemen sınırsız alanına yerleştirme yeteneğinden tümüyle yoksundu. Altmış dört kareli ve otuz iki taşlı siyah-beyaz tahta her zaman elle dokunulur biçimde önünde olmalıydı; ünü dünyaya yayıldıktan sonra bile, katlanabilir bir cep satranç tahtasını yanından hiç ayırmadı, böylece usta işi bir oyunun tekrar üzerinden geçmek ya da kendi kendine güç bir durumu çözmek istediği zaman, konumu gözlerinin önünde oluşturabiliyordu. Bu önemsiz gibi görünen eksiklik, onun hayal gücünün yetersiz olduğunu gösteriyordu ve yakın çevrelerde ateşli tartışmalara yol açıyordu; tıpkı müzisyenler arasındaki olağanüstü bir virtüözün ya da şefin, notalara bakmadan çalmayı ya da orkestrayı yönetmeyi becerememesi gibi. Ama bu tuhaf özellik, Mirko'nun

¹ Satranç dilinde, satranç tahtasına bakmadan, akıldan oynamak. (Ç.N.)

şarırtıcı yükselişini kesinlikle yavaşlatmadı. Daha on yedi yaşındayken bir düzine satranç ödülü kazanmıştı bile, on sekizinde Macaristan şampiyonu oldu, en sonunda yirmisinde dünya şampiyonluğunu ele geçirdi. Zekâ düzeyi, hayal gücü ve ataklık açısından her biri ondan kat kat üstün olan en soğukkanlı şampiyonlar bile, onun kaya gibi dayanıklı aklı karşısında pes ediyorlardı, tıpkı hantal Kutuzov karşısındaki Napoléon ve Fabius Cunctator karşısındaki Hannibal gibi; Livius'un yazdığına göre, Fabius çocukluğunda da buna benzer dikkat çekici hantallık ve zekâ geriliği belirtileri göstermiş. Böylece akıl yönünden üstün birbirinden değişik insanları –filozofları, matematikçileri, hesap yapan, imgelemine kullanan ve çoğunlukla yaratıcı olan kişileri– bir araya toplayan satranç ustaları galerisine, ilk kez tinsel dünyanın tümüyle dışındaki biri girdi, en yırtık gazetecinin bile ağzından kamuoyuna ilginç gelebilecek tek sözcük almayı başaramadığı ağır kanlı, ağzını bıçak açmayan bir köylü çocuğu... Czentovic gazetelerden esirgediği süslü cümleleri, kendisiyle ilgili anekdotlar doğmasına meydan vererek kısa zamanda bol bol telafi etti. Çünkü tartışmasız usta olduğu satranç tahtasının başından kalktığı an, korunmasız Czentovic tuhaf ve neredeyse gülünç bir görünüme bürünüyordu; bayramlık siyah takım elbisesine, biraz küstah bir inci iğne iliştilmiş albenili boyunbağına ve özenle bakımı yapılmış parmaklarına karşın, devinimleri ve tavırlarıyla köyde papazın odasını süpüren aynı özürlü köylü çocuğuydu. Uzman meslektaşlarının alaylı ve kızgın bakışları altında yeteneğini ve ününü akılsızca ve hiç utanmadan kabalıkla kullanıp dar görüşlü ve hatta bayağı bir açgözlülükle, kazanabildiği kadar para kazanmaya

çalışıyordu. Hep en ucuz otellerde kalarak kent kent dolaşıyordu, ücreti karşılandığı sürece en döküntü kulüplerde bile oynuyordu, sabun reklamlarında resmini kullandırtıyordu ve hatta üç tümceyi doğru yazmayı beceremediğini çok iyi bilen rakiplerinin alaylarına aldırmadan, adını "Satranç Felsefesi" adlı bir kitap için sattı, gerçekte bu kitabı kendi halinde Galicyalı bir öğrenci paragöz yayıncılar için yazmıştı. Bütün yontulmamış varlıklarda olduğu gibi onda da gülünç bir kendini beğenmişlik vardı; dünya turnuvasındaki zaferinden beri kendini dünyanın en önemli adamı olarak görüyordu ve bütün bu zeki, akıllı, göz kamaştırıcı konuşmacıları ve yazarları kendi alanlarında yenmiş olduğunu, üstelik onlardan daha çok kazandığını bilmek, onun o eski güvensizliğini soğuk ve çoğunlukla kabalıkla gözler önüne serilen bir gurura dönüştürdü.

Arkadaşım bana Czentovic'in çocuksu kendini beğenmişliğinden birkaç klasik örnek verdikten sonra, "Ama böyle hızla gelen bir ün, böyle boş bir kafayı nasıl sersemletmez ki?" diye bağladı sözü. "Yirmi bir yaşındaki Banatlı bir köylü çocuğu, birdenbire bir tahta üzerinde birkaç taşı oynatmakla, bütün köyünün odun keserek ve en ağır işleri yaparak bir yılda kazandığından daha fazlasını bir haftada kazanırsa, kendini beğenmişlik hastalığına nasıl kapılmaz? İşte o zaman bir Rembrandt, bir Beethoven, bir Dante, bir Napoléon hakkında en ufak fikri olmayan birinin, kendini büyük bir insan sanması aslında o kadar kolaydır ki. Bu çocuk duvarlarla çevrilmiş beyninin içinde yalnızca tek bir şeyi biliyor, aylardır tek bir satranç oyununu kaybetmediğini; ve dünyamızda satranç ve para dışında başka değerler de bulunduğundan haberi olmamasından ötürü, ken-

disinden etkilenmesi için her türlü nedeni var.”

Arkadaşımın bu anlattıkları, özel merakımı uyandırdı. Sabit fikirli, kafasını tek bir düşünceye takmış her türlü insan, yaşamım boyunca beni çekmiştir, çünkü bir insan kendini ne kadar sınırlarsa, öte yandan sonsuza o kadar yakın olur; işte böyle görünüşte dünyadan kopuk yaşayanlar, özel yapıları içinde karınca gibi, dünyanın tuhaf ve eşi benzeri olmayan bir maketini kurarlar. Böylece akli tek bir şeye çalışan bu özel örneği, Rio’ya kadarki on iki günlük yolculuk boyunca daha yakından inceleme amacımı gizlemedim.

Bununla birlikte arkadaşım, “Pek şansınız olmaz,” diye uyardı beni. “Bildiğim kadarıyla, Czentovic’ten en ufak bir psikolojik bilgi koparmayı kimse başaramadı. Bu kurnaz köylünün, derinde yatan yetersizliğinin arkasında açık vermeme akıllılığı gizleniyor, uyguladığı yöntem de, küçük meyhanelerde arayıp bulduğu, kendi çevresinden köylüler dışında herkesle konuşmaktan kaçınmak. Yakınında kültürlü bir insan hissettiğinde, kabuğuna çekiliyor; böylece hiç kimse ondan aptalca bir söz duymuş ya da kültürsüzlüğünün sınırsız derinliğini keşfetmiş olmakla övünemiyor.”

Arkadaşım gerçekten haklı çıktı. Yolculuğun ilk günlerinde, kaba bir sırnaşıklık yapmadan Czentovic’e yaklaşmanın tümüyle olanaksız olduğu ortaya çıktı, sırnaşık davranmak da benim tarzım değildi. Gerçi bazen gezinti güvertesinde dolaştığı olurdu, ama hep gururla ellerini arkasında kavuştururdu, o ünlü resmindeki Napoléon gibi; ayrıca güverte turunu her zaman öyle aceleyle ve paldır küldür tamamlardı ki, onunla konuşabilmek için peşinden koşturmak gerekirdi. Öte yandan yolcu salon-

larında, barda, sigara salonunda hiç boy göstermezdi; kamarottan edindiğim güvenilir bilgiye göre, günün büyük bölümünü kamarasında geçirip dev gibi bir satranç tahtasında alıştırma yapıyor ya da çeşitli hamlelerin üzerinden geçiyormuş.

Üç gün sonra gerçekten kızmaya başladım, onun savunma yöntemi benim ona yaklaşma isteğimden daha etkiliydi. Yaşamım boyunca bir satranç ustasıyla tanışma fırsatım hiç olmamıştı ve şimdi böyle bir insanı gözümde canlandırmak için ne kadar çok uğraşırsam, bütün bir yaşam boyu yalnızca altmış dört siyah-beyaz karenin çevresinde dönen bir beyin eylemi bana o kadar akıl almaz geliyordu. Gerçi kendi deneyimlerimden “kralların oyunu”nun gizemli çekiciliğini biliyordum; insanoğlunun düşünüp bulduğu oyunlar arasında, rastlantının her türlü despotluğuna karşı koyan ve zafer kupalarını yalnızca akla ya da daha çok tinsel yeteneğin belirli bir biçimine veren tek oyun. Ama satranca oyun demekle, haksız bir kısıtlama yapmış olmuyor mu insan? Satranç aynı zamanda bir bilim, bir sanat değil mi, yerle gök arasında süzülen Muhammed’in tabutu gibi bu iki kategori arasında gidip gelmiyor mu, bütün karşıt çiftlerin bir kerelik bileşimi değil mi? Hem çok eski hem de yepyeni, düzeneği hem mekanik hem de hayal gücüne bağlı, hem sabit geometrik bir alanla sınırlı hem de bileşimleri sınırsız, hem sürekli gelişen hem de kısır, hiçbir şeye götürmeyen bir düşünme, hiçbir şeyi hesaplamayan bir matematik, yapıtları olmayan bir sanat, maddesi olmayan bir mimari, bununla birlikte varlığıyla bütün kitap ve yapıtlardan daha dayanıklı olduğu su götürmez, bütün halklara ve bütün zamanlara ait olan tek oyun; can sıkıntısını öldürmesi, zihni açması, ruhu canlandırması için hangi tanrının onu yeryüzüne

STEFAN ZWEIG

SATRANÇ

UZUN ÖYKÜ

